

Arbiter – sędzia z wyboru

Zagadnienia ogólne

U podstaw sądownictwa polubownego leży zasada autonomii woli stron. To strony z własnej inicjatywy decydują o poddaniu sprawy pod rozstrzygnięcie sądu polubownego, wyłączając, tym samym, drogę postępowania przed sądem państwowym. Jedną z najważniejszych przesłanek, jakimi kierują się, podejmując decyzję o wyborze arbitrażu, a zarazem charakterystyczną cechą sądu polubownego, jest to, że jest to **sąd ustanawiany przez same strony**¹. Sąd ten – z woli stron – w sposób prawnie wiążący rozstrzyga istniejący między nimi spór. Swoboda stron w zakresie ustanowienia sądu polubownego jest szeroka, a jej ograniczenia wypływają z zasady równouprawnienia stron w postępowaniu arbitrażowym oraz z regulacji ustawowych, które mogą nakazywać przyjęcie określonej (z reguły nieparzystej) liczby arbitrów oraz powołanie arbitrów spośród osób posiadających określone kwalifikacje².

Możliwość ukształtowania składu sądu polubownego przez same strony przesądza o atrakcyjności arbitrażu w stosunku do sądownictwa państwowego. W przypadku, gdy spór rozpoznawany jest przez sąd państwowy, strony nie mają bowiem żadnego wpływu na to, który konkretnie sędzia będzie rozpoznawał sprawę. Sędziemu państwowemu przydziela sprawę do rozpoznania i rozstrzygnięcia przewodniczący wydziału w określonym sądzie (np. wydziału cywilnego czy gospodarczego). Z istoty swojej funkcji każdy sędzia państwowy powinien być osobą kompetentną oraz bezstronną i niezależną. Powyższe założenie nie zawsze znajduje jednak odzwierciedlenie w realiach polskiego wymiaru sprawiedliwości. Przepisy Kodeksu postępowania cywilnego dopuszczają w związku z tym możliwość zgłoszenia przez strony wniosku o wyłączenie sędziego, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie (art. 49 KPC). Strony mogą również zwrócić uwagę na zaistnienie przesłanek wyłączenia sędziego z mocy ustawy, wymienionych w art. 48 KPC. Należy jednak podkreślić, że również w sytuacji, gdy dojdzie do wyłączenia sędziego, strona nie ma wpływu na to, jaki sędzia zostanie wyznaczony na jego miejsce.

W odróżnieniu od sędziego sądu państwowego – będącego funkcjonariuszem państwowym – arbitra rozstrzygającego spór między stronami (orzekającego w ramach sądu polubownego) można określić mianem „sędziego z wyboru”³. Termin ten wskazuje

¹ Por. R. Morek, *Mediacja i arbitraż* (art. 183¹–183¹⁵, 1154–217 KPC). Komentarz, Warszawa 2006, s. 168.

² Por. M. Pazdan, *Prawne aspekty funkcji arbitra*, PUG 1994, Nr 2, s. 9.

³ Określenie to lepiej oddaje istotę instytucji niż pojęcie „sędzia prywatny”.

jednoznacznie na źródło umocowania arbitra, jakim jest wola stron. Natomiast ustawodawca w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego posługuje się zamiennie określeniem „sędzia sądu polubownego” lub „arbitr”.

Poniżej zostaną przedstawione najważniejsze zagadnienia dotyczące arbitrow oraz sposobu konstituowania się sądu polubownego i jego składu. Przeprowadzona analiza pozwoli na podjęcie próby udzielenia odpowiedzi na pytanie, czym kierują się strony, dokonując wyboru arbitrow, oraz na ile zdają one sobie sprawę z tego, że arbiter wskazany przez stronę jest od niej niezależny.

Powoływanie arbitrow

Swoboda stron dokonujących zapisu na sąd polubowny (tj. zawierających umowę o arbitraż) przejawia się w możliwości wskazania konkretnych arbitrow (arbitra) bądź określenia sposobu ich powołania (art. 1171 KPC). Ustawodawca pozostawił również stronom możliwość ustalenia liczby arbitrow (art. 1169 KPC) oraz decyzję co do ich niezbędnych kwalifikacji i cech (art. 1173 KPC).

Strony mogą w umowie **określić liczbę sędziów sądu polubownego (arbitrow)**, a w braku takiego postanowienia powołuje się sąd polubowny w składzie trzech arbitrow (art. 1169 § 1 i 2 KPC). Określenie liczby arbitrow może nastąpić zarówno w zapisie na sąd polubowny, jak i w odrębnej umowie zawartej między stronami. Jeżeli strony wskazują w treści zapisu stały sąd polubowny jako właściwy do rozstrzygnięcia sporu, to – w braku odmiennego zastrzeżenia – są one związane regulaminem takiego sądu, a w szczególności jego postanowieniami dotyczącymi składu sądu i sposobu powoływania arbitrow. Przepisy Kodeksu postępowania cywilnego dopuszczają zarówno możliwość powołania sądu polubownego składającego się z parzystej liczby arbitrow⁴, jak również możliwość powierzenia rozstrzygnięcia sporu jednemu arbitrowi. W pierwszej z wymienionych wyżej sytuacji mogą wystąpić trudności z uzyskaniem większości głosów niezbędnej do wydania wyroku (art. 1195 KPC). Powołanie sądu polubownego w składzie jednoosobowym wiąże się z kolei z koniecznością osiągnięcia przez strony porozumienia co do konkretnej osoby arbitra. Zaletą takiego rozwiązania są natomiast niższe koszty postępowania⁵. Jeżeli same strony nie umieszczą w zapisie na sąd polubowny albo w zawartej po jego dokonaniu odrębnej umowie postanowienia o liczbie arbitrow (w sposób bezpośredni lub pośredni – w przypadku wskazania stałego sądu polubownego), znajdzie zastosowanie art. 1169 ust. 2 KPC, przewidujący powołanie sądu polubownego w składzie trzech arbitrow. Ustawodawca – pozostawiając swobodę stronom – uznaje więc za najbardziej optymalną nieparzystą (i większą niż jeden) liczbę arbitrow.

Strony dokonujące zapisu na sąd polubowny mogą – w granicach określonych przepisami Kodeksu postępowania cywilnego – **uzgodnić sposób powołania arbitrow** (art. 1171 § 1 KPC). Pierwszym istotnym ograniczeniem w tym zakresie jest regulacja zawarta

⁴ Nie jest więc wykluczony skład dwuosobowy, który w praktyce – w razie rozbieżności zdań arbitrow podczas głosowania nad wyrokiem – prowadziłby do sytuacji patowej.

⁵ Por. *Ł. Błaszczak, M. Ludwik, Sądownictwo polubowne (arbitraż)*, Warszawa 2007, s. 157.

w art. 1169 § 3 KPC, zgodnie z którym postanowienia umowy przyznające jednej ze stron więcej uprawnień przy powołaniu sądu polubownego są bezskuteczne. Naruszenie zasady równości stron może przejawiać się w szczególności w przyznaniu jednej ze stron prawa do wyznaczenia większości lub nawet wszystkich arbitrów, dłuższych terminów na wyznaczenie arbitra albo we wskazaniu dodatkowych, trudnych do spełnienia kryteriów, które musi spełniać wyłącznie arbiter powołany przez jedną ze stron⁶. Niedopuszczalne jest powierzenie wyboru arbitra wyłącznie jednej ze stron w sytuacji, gdy skład sądu polubownego jest jednoosobowy, oraz tzw. klauzula arbitrażu *ex parte*, w myśl której arbiter wyznaczony przez jedną ze stron staje się arbitrem jedynym, władnym samodzielnie rozstrzygnąć spór między stronami, jeżeli druga strona w terminie określonym w umowie nie wyznaczyła „swojego” arbitra⁷. Kolejny ograniczenie swobody stron co do sposobu powołania arbitrów wynika z art. 1170 § 2 KPC, zgodnie z którym arbitrem nie może być sędzia państwowy, z wyjątkiem sędziego w stanie spoczynku. Przytoczone wyżej przepisy Kodeksu postępowania cywilnego – tj. art. 1169 § 3 i art. 1170 § 2 – mają charakter bezwzględnie obowiązujący. Skutkiem naruszenia zasady równości stron przy powoływaniu sądu polubownego jest bezskuteczność postanowienia (co nie skutkuje bezskutecznością samego zapisu na sąd polubowny). Natomiast sytuacja, gdy w składzie sądu polubownego orzekł sędzia państwowy, stanowi podstawę do wniesienia skargi o uchylenie wyroku sądu polubownego określoną w art. 1206 § 1 pkt 4 KPC (niezachowanie wynikających z ustawy wymagań co do składu sądu polubownego).

W przedstawionych powyżej granicach strony mogą dokonać między sobą różnych ustaleń co do sposobu powołania arbitrów. W przypadku składu nieparzystego, który w praktyce jest regułą, każda ze stron wskazuje równą liczbę arbitrów (np. po jednym arbitrze, jeżeli sąd orzeka w składzie trzyosobowym), którzy wybierają następnie – spoza swojego składu – arbitra pełniącego funkcję przewodniczącego⁸. Strony mogą wskazać konkretnych arbitrów już w treści zapisu na sąd polubowny. Zazwyczaj jednak zapis na sąd polubowny lub odrębna umowa przewidują określony termin, w którym nastąpi powołanie arbitrów. Regulaminy stałych sądów polubownych najczęściej przewidują powołanie sądu polubownego w składzie trzyosobowym, spośród arbitrów wpisanych na listę prowadzoną przez sąd.

W praktyce zgodne powołanie arbitrów przez strony zdarza się rzadko⁹. Stosunkowo często dochodzi natomiast do sytuacji, gdy jedna ze stron uchyla się od wyznaczenia „swojego” arbitra, utrudniając, tym samym, ukonstytuowanie się sądu polubownego i doprowadzenie do rozstrzygnięcia sporu¹⁰. Strony powinny przewidzieć (w treści zapisu na sąd polubowny lub czyniąc ustalenia co do sposobu powołania arbitrów) możliwość

⁶ Por. R. Morek, *op. cit.*, s. 169.

⁷ Por. M. Tomaszewski, Skuteczność ochrony prawnej przed sądami polubownymi. Doświadczenia polskie, PS 2006, Nr 1–2, s. 39.

⁸ Arbiter ten na gruncie stanu prawnego obowiązującego przed 17.10.2005 r., tj. przed wejściem w życie ustawy z 28.7.2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 178, poz. 1478), określany był terminem „superarbiter”.

⁹ Por. M. Pazdan, *Prawne aspekty...*, s. 9.

¹⁰ Por. R. Morek, *op. cit.*, s. 177.

wystąpienia sytuacji, w której nie będą one mogły dojść do porozumienia co do osoby arbitra lub gdy jedna z nich będzie się uchylać od wyznaczenia arbitra. Powyższy problem nie powstanie w sytuacji, gdy strony powierzą powołanie arbitrów w ich imieniu określonej osobie trzeciej¹¹ (art. 1172 KPC). W regulaminach stałych sądów polubownych znajdują się postanowienia umożliwiające ukonstytuowanie się sądu polubownego w sytuacji, gdy strony nie wyznaczą w określonym terminie arbitra (arbitrów). Prawo powołania arbitrów przechodzi wówczas na tzw. organ zastępczej nominacji arbitrów, będący najczęściej jednym z organów stałego sądu polubownego. Na przykład – zgodnie z § 21 ust. 1 Regulaminu Sądu Arbitrażowego przy Krajowej Izbie Gospodarczej – w razie niepowołania arbitra przez stronę/strony albo niepowołania arbitra jedyne lub arbitra przewodniczącego, a także w innych wypadkach określonych w Regulaminie, arbitra wyznacza Rada Arbitrażowa spośród osób wpisanych na listę arbitrów. W razie niepowołania arbitra przez strony lub przez osobę trzecią funkcję organu zastępczej nominacji arbitrów pełni sąd powszechny.

Jeżeli strony nie uzgodnią sposobu powołania arbitrów lub nie wskażą stałego sądu polubownego jako właściwego do rozstrzygnięcia sporu, do powołania arbitrów dojdzie w sposób określony w art. 1171 § 2 KPC. Ustawodawca przewidział sposoby powoływania arbitrów w zależności od składu sądu polubownego. W przypadku składu nieparzystego każda ze stron powołuje równą liczbę arbitrów, a następnie arbitrzy powołują arbitra przewodniczącego. Natomiast w przypadku składu parzystego każda ze stron powołuje równą liczbę arbitrów, a arbitrzy wybierają ze swego grona przewodniczącego. Jeżeli strona nie powoła arbitra lub arbitrów w terminie miesiąca od dnia otrzymania żądania drugiej strony lub jeżeli arbitrzy powołani przez strony nie powołali albo nie wybrali arbitra przewodniczącego w terminie miesiąca od dnia ich powołania – arbitra lub arbitrów albo arbitra przewodniczącego powołuje sąd powszechny na wniosek którejkolwiek ze stron¹². Jeżeli sprawa ma być rozpoznawana przez jedyne go arbitra, a w terminie miesiąca od dnia, w którym jedna ze stron zwróciła się o wspólne powołanie arbitra, strony tego nie uczyniły, arbitra powołuje sąd powszechny na wniosek którejkolwiek ze stron. Powołanie arbitra lub arbitra przewodniczącego przez sąd powszechny może nastąpić również w sytuacji, gdy osoba trzecia nie dokonała tego w terminie określonym przez strony albo – jeżeli strony nie określiły terminu – w ciągu miesiąca od dnia jej wezwania do dokonania tej czynności. Takie powołanie następuje na wniosek którejkolwiek ze stron i w braku odmiennej umowy stron (art. 1172 KPC).

Kwalifikacje i cechy arbitra

Polski ustawodawca określił jedynie minimalne wymagania ogólne w odniesieniu do arbitrów, które muszą zostać zachowane w każdym postępowaniu arbitrażowym. Zgodnie z art. 1170 KPC – mającym charakter bezwzględnie obowiązujący – arbitrem może być

¹¹ „Osobą trzecią” może być zarówno osoba fizyczna (także obywatel innego państwa), jak i osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej.

¹² Jak już była mowa powyżej, sąd powszechny pełni wówczas funkcję organu zastępczej nominacji arbitrów.

osoba fizyczna bez względu na obywatelstwo¹³, mająca pełną zdolność do czynności prawnych. Jak już była mowa wyżej, arbitrem nie może być czynny sędzia państwowy (art. 1170 § 2 KPC). Ze względu na charakter pełnionej funkcji zrozumiałe jest wyłączenie możliwości występowania w charakterze arbitra przez osoby prawne bądź jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej. Zdolność do czynności prawnych ocenia się według prawa ojczystego arbitra. W odniesieniu do arbitrów posiadających obywatelstwo polskie stosuje się w tym zakresie art. 11 i n. KC, zgodnie z którymi pełną zdolność do czynności prawnych posiada osoba pełnoletnia i nieubezważniona. Wśród wymagań ogólnych dotyczących arbitra brak jest w szczególności obowiązku posiadania wykształcenia prawniczego czy też posiadania określonej praktyki w jednym z zawodów prawniczych. Takie rozważanie – jak najbardziej słuszne – jest konsekwencją charakteru sądownictwa polubownego, u którego podstaw leży zasada autonomii woli stron. Ma to szczególne znaczenie w przypadku sporów gospodarczych, powstających między przedsiębiorcami prowadzącymi działalność gospodarczą w określonej branży. Strony takiego sporu – uznając, że niezależnie od jego wymiaru prawnego – istotne jest przede wszystkim posiadanie specjalistycznej wiedzy fachowej w dziedzinie, której dotyczy spór – mogą wyznaczyć arbitrów będących specjalistami w danej branży (np. inżynierów budownictwa czy inżynierów transportu drogowego) nieposiadających wykształcenia prawniczego.

Oprócz ustawowych przesłanek o charakterze obiektywnym – wynikających z art. 1170 KPC – polski ustawodawca wymienia również w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego dwie przesłanki o charakterze subiektywnym, tj. bezstronność i niezależność arbitra. Zgodnie z art. 1173 § 1 KPC, powołując arbitra (w sytuacji, gdy nie uczyniły tego strony), sąd bierze pod uwagę kwalifikacje, jakie arbiter powinien mieć stosownie do porozumienia stron, oraz inne okoliczności, które zapewniają powołanie na arbitra osoby niezależnej i bezstronnej. Brak jednej z powyższych cech stanowi podstawę do wyłączenia arbitra przez stronę sporu (art. 1174 § 2 KPC) oraz podstawę do uchylecia wyroku sądu polubownego (art. 1206 § 1 pkt 4 KPC) bądź odmowy jego uznania czy stwierdzenia jego wykonalności (art. 1215 § 2 pkt 4 KPC). Ustawodawca nie precyzuje, jakiego arbitra można uznać za osobę niezależną i bezstronną. W praktyce – w konkretnych sytuacjach – mogą być formułowane rozbieżne oceny w tym zakresie.

Niezależnie od wymagań ogólnych, z treści zapisu na sąd polubowny bądź z późniejszej umowy stron, a także z postanowień regulaminu stałego sądu polubownego mogą wynikać dodatkowe, szczególne wymagania w odniesieniu do arbitrów. Sformułowanie takich wymagań ma w zamierzeniu stron, które je wprowadzają lub akceptują – służyć lepszemu dopasowaniu składu orzekającego do specyfiki określonego sporu. Wśród dodatkowych kwalifikacji i cech arbitra można wymienić np. wymóg posiadania określonego wykształcenia, doświadczenia i specjalistycznej wiedzy (np. w danej gałęzi gospodarki czy w dyscyplinie prawa), znajomości języka, wieku itp. Taką cechą może być również obywatelstwo określonego państwa lub brak takiego obywatelstwa¹⁴. W treści zapisu

¹³ W odróżnieniu od arbitrów sędziowie sądów powszechnych muszą posiadać obywatelstwo polskie.

¹⁴ Takie postanowienie nie jest sprzeczne z treścią art. 1170 § 1 KPC, który w istocie zawiera zakaz ograniczania swobody powoływania arbitrów przez strony z uwagi na kryterium obywatelstwa.

na sąd polubowny oraz w regulaminach stałych sądów polubownych podkreśla się konieczność reprezentowania przez arbitra nie tylko wysokich standardów merytorycznych, ale również etycznych i moralnych. Stałe sądy polubowne prowadzą listy arbitrów, na których umieszczane są osoby spełniające takie podwyższone wymagania. Na przykład § 17 ust. 2 Regulaminu Sądu Arbitrażowego przy Krajowej Izbie Gospodarczej stanowi, że na listę arbitrów i listę mediatorów mogą zostać wpisane osoby fizyczne posiadające pełną zdolność do czynności prawnych, nieskazitelnego charakteru, korzystające w pełni z praw publicznych i posiadające kwalifikacje przydatne dla pełnienia funkcji arbitra i mediatora. Regulaminy stałych sądów polubownych dopuszczają zazwyczaj możliwość powołania przez strony na arbitrów niefigurujących na liście arbitrów osób fizycznych spełniających określone wymagania. Zasada ta najczęściej nie dotyczy arbitra jedyne go oraz arbitra przewodniczącego¹⁵. W regulaminach sądów stałych znajdują się również postanowienia ograniczające możliwość pełnienia funkcji arbitra przez osoby pełniące funkcje w organach sądu¹⁶.

Zasady postępowania oraz wysokie wymagania i standardy dotyczące arbitrów zostały szczegółowo określone w uchwalanych przez organizacje arbitrów oraz przez organy stałych sądów polubownych **kodeksach etyki arbitra**. Kodeksy te określają bardziej szczegółowo niż przepisy ustawy i doprecyzowują problematykę związaną z koniecznością zapewnienia bezstronności i niezależności arbitra oraz wskazują, jakie zachowania dyskwalifikują daną osobę jako arbitra. Na przykład Kodeks etyki arbitra obowiązujący w Sądzie Arbitrażowym przy Krajowej Izbie Gospodarczej wskazuje w poszczególnych artykułach na takie cechy arbitra jak: prawość (art. 1), bezstronność (art. 2), niezawisłość (art. 3), uczciwość (art. 4), rzetelność (art. 8) i sumienność (art. 9) oraz wymienia i szczegółowo określa obowiązki i prawa arbitra (zachowania poufności – art. 5, wolność słowa i pisma – art. 6 i in.). Zgodnie z art. 2 ust. 2 powyższego Kodeksu, arbiter nie powinien uczestniczyć w rozstrzygnięciu sprawy, jeśli pozostawał bądź pozostaje ze stroną biorącą udział w postępowaniu lub jej pełnomocnikiem w takim stosunku, który mógłby wywołać wątpliwość co do jego bezstronności. Dotyczy to w szczególności sytuacji, gdy świadczył jakiegokolwiek usługi na rzecz strony postępowania osobiście lub jako współpracownik albo konsultant. Ponadto arbiter powinien wyłączyć się ze sprawy, jeżeli wniosek o wyłączenie złożył lub poprzę wszystkie strony uczestniczące w postępowaniu (art. 2 ust. 3). Natomiast art. 3 Kodeksu stanowi, że arbiter, orzekając na podstawie prawa i swojego wewnętrznego przekonania, nie może dopuszczać do sytuacji ulegania co do sposobu rozstrzygnięcia sprawy czy uzależnienia od stron postępowania.

Stosunek prawny pomiędzy arbitrem a stronami

Odnosząc się do wymogów bezstronności i niezależności arbitra należy stwierdzić, że muszą one być spełnione zarówno w momencie powołania arbitra, jak również w trakcie rozpoznawania sprawy i w trakcie wyrokowania. Wymogi te dotyczą wszystkich arbitrów

¹⁵ Por. np. § 20 Regulaminu Sądu Arbitrażowego przy Krajowej Izbie Gospodarczej.

¹⁶ Por. § 18 Regulaminu Sądu Arbitrażowego przy Krajowej Izbie Gospodarczej.

– niezależnie od tego, czy zostali oni wyznaczeni przez strony, osoby trzecie czy przez sąd powszechny. W szczególności arbitrzy wyznaczeni przez daną stronę nie mogą na żadnym etapie postępowania poczuwać się do uwzględnienia interesów tej strony¹⁷. Arbiter **nie jest rzecznikiem strony i od momentu wyznaczenia staje się od niej niezależny**¹⁸. Strona ma więc wpływ na wybór określonego arbitra, ale wpływ ten ogranicza się wyłącznie do fazy konstituowania się sądu polubownego. Określanie arbitra jako „arbitra (konkretnej) strony” znajduje uzasadnienie tylko w tej fazie¹⁹.

Powołanie arbitra (niezależnie od sposobu, w jaki do tego powołania doszło) skutkuje powstaniem między arbitrem i stronami zapisu na sąd polubowny stosunku prawnego. Stosunek ten określa się mianem umowy o pełnienie funkcji arbitra (tzw. *receptum arbitrii*), która często jest zawierana w sposób dorozumiany. Na podstawie tej umowy – stanowiącej wielostronną czynność prawną (również w sytuacji, gdy arbitra powołuje jedna strona) – z jednej strony arbiter lub arbitrzy przyjmują na siebie określone obowiązki związane z rozstrzygnięciem sporu, a z drugiej strony, ustalone na ogół zostają zasady i wysokość wynagrodzenia arbitrów. W przypadku zawarcia powyższej umowy w sposób dorozumiany, przy ustaleniu jej treści należy uwzględniać regulamin stałego sądu polubownego, wskazanego jako sąd właściwy do rozstrzygnięcia sporu. Regulaminy sądów stałych zazwyczaj zawierają postanowienia regulujące stosunki między arbitrami a stronami (np. dotyczące wysokości wynagrodzenia arbitra i sposobu dokumentowania poniesionych przez niego wydatków). Zgodnie z bezwzględnie obowiązującym art. 1179 § 1 KPC, arbiter ma prawo do wynagrodzenia za swoje czynności oraz do zwrotu wydatków związanych z wykonywaniem tych czynności, a odpowiedzialność stron z tego tytułu jest solidarna. Dokonując wyboru arbitra strony powinny również dojść z nim do porozumienia odnośnie do wysokości jego wynagrodzenia i zwracanych mu wydatków. W braku takiego porozumienia arbiter jest legitymowany do dochodzenia wynagrodzenia oraz zwrotu wydatków przed sądem powszechnym. Sąd ten ustala wynagrodzenie arbitra stosownie do nakładu pracy oraz wartości przedmiotu sporu, wydając w tym przedmiocie postanowienie (art. 1179 § 3 KPC). Na powyższe postanowienie, które może być wydane na posiedzeniu niejawnym, przysługuje zażalenie (art. 1159 § 3 i art. 1179 § 3 KPC).

Umowa o pełnienie czynności arbitra jest umową prawa cywilnego materialnego, nie mieści się jednak w kategorii umów nazwanych (nie jest w szczególności umową zlecenia ani umową o dzieło), lecz stanowi swoisty typ umowy²⁰. Umowa o pełnienie funkcji arbitra ma w zasadzie charakter niezależny od umowy o arbitraż, chociaż między tymi umowami zachodzą liczne powiązania (np. w sytuacji, gdy strony w zapisie na sąd polubowny powołają arbitrów z imienia i nazwiska i określają ich wynagrodzenie). Szczególnie znaczenie ma zagadnienie odpowiedzialności arbitra za wykonanie obowiązków wynikających z *receptum arbitrii*. Za słuszne należy uznać stanowisko, zgodnie z którym – ze względu na potrzebę zagwarantowania pełnej niezależności arbitrów – przyjmuje

¹⁷ Por. M. Pazdan, Prawne aspekty..., s. 8 i n.

¹⁸ Por. orz. SN z 9.1.1935 r., C II 2194/34, OSN 1935, Nr 7, poz. 289.

¹⁹ Por. R. Morek, *op. cit.*, s. 173.

²⁰ Por. M. Pazdan, Umowa stron z arbitrem (arbitrami) w międzynarodowym arbitrażu handlowym, PPHZ 1987, t. XI, s. 26 i n. i R. Morek, *op. cit.*, s. 172.

się, że zasadniczo nie powinni oni ponosić odpowiedzialności cywilnoprawnej za treść i skutki wydanego orzeczenia²¹. W przypadku arbitrażu instytucjonalnego od umowy z arbitrem należy odróżnić umowę stron z instytucją arbitrażową. Na podstawie takiej umowy może wchodzić w grę odpowiedzialność odszkodowawcza stałego sądu polubownego (np. z powodu niedołożenia należytej staranności przy sporządzaniu listy arbitrów w sytuacji, gdy jest to lista zamknięta i obowiązkowa dla stron)²².

Wyłączenie, ustąpienie i odwołanie arbitra

Jak już była mowa wyżej, arbiter musi posiadać odpowiednie kwalifikacje i cechy – wynikające zarówno z przepisów Kodeksu postępowania cywilnego, jak i z umowy stron. Osoba powołana na arbitra powinna niezwłocznie ujawnić stronom wszystkie okoliczności, które mogłyby wzbudzić wątpliwości co do jej bezstronności lub niezależności – a tym samym stanowić podstawę do jej wyłączenia (art. 1174 § 1 KPC). Zatajenie takich okoliczności może prowadzić do odpowiedzialności odszkodowawczej osoby powołanej na arbitra. Natomiast art. 1174 § 2 KPC stanowi, że arbiter może być wyłączony tylko wtedy, gdy zachodzą okoliczności, które budzą uzasadnione wątpliwości co do jego bezstronności lub niezależności, a także wtedy, gdy nie ma kwalifikacji określonych w umowie stron²³. Wyłączenia arbitra, którego strona sama powołała lub w powołaniu którego uczestniczyła, może ona żądać tylko z przyczyn, o których się dowiedziała po jego powołaniu. Jeżeli więc strona w chwili powołania arbitra wiedziała, że nie posiada on określonych kwalifikacji czy cech, to nie może, powołując się na taką podstawę, wnosić o wyłączenie arbitra na późniejszym etapie postępowania. Z wyjątkiem powyższego zastrzeżenia sposób powołania arbitra (tj. przez stronę, osobę trzecią czy przez sąd powszechny) nie ma znaczenia z punktu widzenia możliwości żądania wyłączenia arbitra.

Konsekwencją przyznania stronom prawa uzgodnienia sposobu powołania arbitrów (art. 1171 § 1 KPC) jest umożliwienie im określenia trybu postępowania o wyłączenie arbitra (art. 1176 § 1 KPC). Sąd polubowny jest właściwy do rozpoznania wniosku o wyłączenie arbitra wyłącznie w sytuacji, gdy strony tak postanowiły. Jeżeli w terminie miesiąca od dnia zgłoszenia przez stronę do sądu polubownego żądania wyłączenia arbitra nie dojdzie do takiego wyłączenia, strona może w terminie następnych dwóch tygodni wystąpić z wnioskiem o wyłączenie arbitra do sądu powszechnego. Odmienne postanowienia umowy stron są bezskuteczne (art. 1176 § 2 KPC). W przypadku, gdy strony nie określiły zasad wyłączenia arbitra w umowie (i gdy zasady te nie zostały określone w regulaminie stałego sądu polubownego, który wskazały strony), znajdzie zastosowanie tryb wyłączenia arbitra uregulowany w art. 1176 § 3 i 4 KPC. Zgodnie z tymi przepisami, strona żądająca wyłączenia arbitra powinna w terminie dwóch tygodni od dnia, w którym dowiedziała się o jego powołaniu lub o przyczynie uzasadniającej jego wyłączenie (określonej w art. 1176

²¹ Por. *M. Pazdan*, *Prawne aspekty...*, s. 8 i n.

²² Szerzej na temat charakteru *receptum arbitrii* i jej relacji z zapisem na sąd polubowny por. *Ł. Błaszczak*, *M. Ludwik*, *op. cit.*, s. 224–233 oraz *R. Morek*, *op. cit.*, s. 171–173.

²³ Jak już była mowa wyżej, takie szczególne wymagania względem arbitrów mogą wynikać nie tylko z umowy stron lub z regulaminu sądu, ale również z kodeksu etyki arbitra.

§ 2 KPC) jednocześnie zawiadomić o tym na piśmie wszystkich arbitrów powołanych do rozstrzygnięcia sprawy oraz stronę przeciwną, wskazując okoliczności uzasadniające żądanie wyłączenia. W ciągu dwóch tygodni od doręczenia zawiadomienia arbiter może ustąpić z własnej inicjatywy lub może zostać odwołany na mocy zgodnych oświadczeń stron złożonych na piśmie. Jeżeli w powyższym terminie arbiter nie ustąpi lub nie zostanie odwołany, strona może w ciągu następnych dwóch tygodni wystąpić do sądu powszechnego z wnioskiem o wyłączenie arbitra. Ze względu na ewentualną odpowiedzialność odszkodowawczą arbitra, który zataił fakt istnienia okoliczności, które mogłyby wzbudzić wątpliwości co do jego bezstronności lub niezależności, ustawodawca wprowadził w art. 1176 § 5 KPC regulację, zgodnie z którą ustąpienie lub odwołanie arbitra w związku z żądaniem jego wyłączenia nie oznacza samo przez się, że żądanie to było uzasadnione. Wniesienie do sądu powszechnego wniosku o wyłączenie arbitra nie ma w zasadzie wpływu na bieg postępowania przed sądem polubownym, chyba że sąd polubowny zawiesi toczące się przed nim postępowanie do czasu rozstrzygnięcia wniosku przez sąd powszechny (art. 1176 § 6 KPC).

Należy podkreślić, że przedstawiona wyżej regulacja dotycząca wyłączenia sędziego ma zastosowanie przede wszystkim do sądów polubownych *ad hoc*, gdyż w regulaminach stałych sądów polubownych zazwyczaj przewidziany jest tryb postępowania o wyłączenie arbitra. Ponadto – inaczej niż w przypadku sędziego sądu państwowego – wyłączenie arbitra może nastąpić wyłącznie na wniosek strony (w Kodeksie postępowania cywilnego nie przewidziano wyłączenia arbitra z mocy ustawy)²⁴.

Obok wyłączenia arbitra w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego została przewidziana możliwość odwołania arbitra (art. 1177) oraz ustąpienia arbitra (art. 1175). Możliwości te stanowią – obok śmierci arbitra – sytuacje, w których dochodzi do wygaśnięcia powołania arbitra wyznaczonego przez strony. Strony – poddając sprawę pod rozstrzygnięcie sądu polubownego – decydują o tym, kto rozstrzygnie ich spór (art. 1171 § 1 KPC). Ustawodawca wyszedł z założenia – niewątpliwie słusznego – że skoro strony mają możliwość powołania arbitrów, to powinno im również przysługiwać uprawnienie do ich zgodnego odwołania w każdym czasie. Odwołanie takie może nastąpić przez złożenie zgodnych oświadczeń stron na piśmie (art. 1177 § 1 KPC). Intencje, jakimi kierują się strony, odwołując arbitra, nie mają w zasadzie znaczenia. W szczególności nie muszą zachodzić uzasadnione wątpliwości co do bezstronności lub niezależności arbitra, stanowiące podstawę do jego wyłączenia. W braku zgody stron sąd powszechny może odwołać arbitra na wniosek którejkolwiek ze stron, jeżeli jest oczywiste, że arbiter nie wykona swych czynności w odpowiednim terminie lub jeżeli opóźnia się z ich wykonywaniem bez uzasadnionej przyczyny (art. 1177 § 2 KPC). Powyższe rozwiązanie powinno uniemożliwić celowe odwolewanie postępowań arbitrażowych przez nierzetelnych arbitrów²⁵. Arbiter ma również możliwość ustąpienia w każdym czasie – bez względu na motyw,

²⁴ W odniesieniu do wyłączenia arbitra nie występuje rozróżnienie *iudex inhabilis* i *iudex suspectus* – por. art. 48 i 49 KPC.

²⁵ K. Falkiewicz, L. Kwaśnicki, Arbitraż i mediacja w świetle najnowszej nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego, PPH 2005, Nr 11, s. 34.

jakimi się kieruje. W praktyce takie ustąpienie będzie miało miejsce najczęściej w sytuacji, gdy strony mają wątpliwości co do bezstronności lub niezależności arbitra, a także co do jego kwalifikacji. Ze względu na ewentualną możliwość przeciągania postępowania w konsekwencji ustąpienia arbitra wprowadzone zostało rozwiązanie, zgodnie z którym w przypadku ustąpienia bez ważnych powodów arbiter ponosi odpowiedzialność za wynikłą stąd szkodę (art. 1175 KPC).

Strony mają możliwość powołania arbitra zastępczego na wypadek śmierci, ustąpienia, odwołania (tj. wygaśnięcia powołania) arbitra przez nie wyznaczonego (art. 1171 § 3 KPC). Jeżeli strony nie powołają z góry arbitra zastępczego, mogą to uczynić już po wygaśnięciu powołania arbitra. W braku odmiennej umowy arbiter zastępczy jest powoływany w taki sam sposób jak arbiter powołany pierwotnie (art. 1178 § 1 KPC)²⁶.

Wnioski końcowe

Podsumowując przeprowadzoną powyżej analizę problematyki związanej ze składem sądu polubownego i możliwością jego kształtowania przez strony, należy stwierdzić, że przyjęte przez polskiego ustawodawcę rozwiązania ograniczają swobodę stron wyłącznie w niezbędnym zakresie. Jest to – jak już była mowa na wstępie – zgodne z istotą sądu polubownego jako **sądu ustanawianego przez same strony**. Na etapie powoływania sądu polubownego strony mają wpływ zarówno na określenie liczby arbitrów tworzących skład orzekający, jak również sposobu ich powołania. Taka możliwość istnieje nie tylko w odniesieniu do sądu polubownego *ad hoc*, ale również w przypadku, gdy strony wskazały stały sąd polubowny jako właściwy do rozstrzygnięcia ich sporu. W tej ostatniej sytuacji regulamin sądu może ograniczać możliwość wyboru wyłącznie do arbitrów wpisanych na listę arbitrów prowadzoną przez ten sąd. Należy jednak podkreślić, że osoby wpisane na taką listę muszą posiadać dodatkowe kwalifikacje i cechy (np. specjalistyczne wiadomości i doświadczenie w określonej dziedzinie), które pozwalają na staranne i rzetelne rozstrzygnięcie sporu. Strony mogą również ustalić szczegółowe i nietypowe wymagania w stosunku do arbitrów. Jeżeli okaże się, że arbiter – wbrew wcześniejszym zapewnieniom – takich wymagań nie spełnia, każda ze stron może wystąpić z wnioskiem o jego wyłączenie.

Podobnie jak w przypadku sędziego sądu państwowego, w odniesieniu do arbitrów fundamentalne znaczenie mają wymienione przez ustawodawcę przesłanki o charakterze subiektywnym, tj. bezstronność i niezależność arbitra. Jeżeli zachodzą uzasadnione wątpliwości co do tych cech arbitra, każda ze stron może wystąpić z wnioskiem o jego wyłączenie. Również w tym zakresie ustawodawca daje pierwszeństwo woli samych stron, które mogą określić tryb postępowania o wyłączenie arbitra. Pozytywnie należy ocenić rozwiązanie, zgodnie z którym wyłączenia arbitra w takim przypadku dokonuje sąd polubowny, a ewentualne wyłączenie arbitra przez sąd powszechny wchodzi w grę dopiero w sytuacji, gdy sąd polubowny zwleka z wydaniem rozstrzygnięcia w tym przedmiocie. Również w sytuacji, gdy strony nie określiły trybu postępowania o wyłączenie arbitra, wystąpienie do sądu powszechnego z żądaniem wyłączenia arbitra musi zostać poprzedzone zawiadomieniem

²⁶ Arbitra zastępczego może także wyznaczyć sąd powszechny w sytuacji określonej w art. 1178 § 2 KPC.

wszystkich arbitrów oraz strony przeciwnej o okolicznościach uzasadniających wyłączenie. W takim wypadku strony mogą złożyć zgodne oświadczenie o odwołaniu arbitra, a arbiter ma możliwość ustąpienia z własnej inicjatywy. W odniesieniu do sędziego sądu państwowego – z oczywistych względów – nie istnieje możliwość jego odwołania za zgodą obu stron. Taki sędzia może wnieść o wyłączenie od rozpoznawania sprawy wyłącznie w sytuacji, gdy istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności w danej sprawie (art. 49 KPC). Sędzia państwowy nie może – tak jak arbiter – ustąpić bez podania przyczyny. W odróżnieniu od sędziego sądu państwowego, wyłączenie arbitra może nastąpić wyłącznie z inicjatywy strony.

W świetle powyższych rozważań nie ulega wątpliwości, że umieszczone w tytule niniejszego opracowania stwierdzenie, zgodnie z którym arbiter to sędzia z wyboru jest na gruncie przepisów polskiego Kodeksu postępowania cywilnego w pełni uzasadnione. Jedynym istotnym ograniczeniem swobody stron w zakresie kształtowania składu sądu polubownego jest regulacja, zgodnie z którą strony zapisu na sąd polubowny muszą być traktowane na równych zasadach (art. 1169 § 3 KPC) oraz że w składzie sądu polubownego nie może orzekać czynny sędzia sądu państwowego. Strony mogą wpływać na kształtowanie składu sądu polubownego nie tylko na etapie początkowym (tj. w czasie konstytuowania się tego sądu), ale również na dalszych etapach postępowania (możliwość zgodnego odwołania arbitra). Znaczenie właściwego doboru arbitrów z punktu widzenia istoty i charakteru sądownictwa polubownego dobrze oddaje stwierdzenie: „taki sąd, jacy arbitrzy”.

Podsumowując, należy także zwrócić uwagę na okoliczność, że strony – stawiając arbitrom dodatkowe, wysokie wymagania, nie zawsze zdają sobie sprawę z konieczności uiszczenia wynagrodzenia adekwatnego do kwalifikacji arbitra. Ponadto w praktyce zdarzają się sytuacje, kiedy strona jest przekonana, że arbiter wskazany przez nią powinien reprezentować w toczącym się postępowaniu wyłącznie jej interesy. Niezbędne jest w związku z tym – w trakcie propagowania alternatywnych metod rozwiązywania sporów – zwracanie uwagi na te ich elementy, których niezrozumienie może w przeszłości prowadzić do powstania kolejnych sporów (np. sporu między stronami a arbitrem o wynagrodzenie).

ABSTRACT

The opportunity to nominate the arbitrator by both parties in arbitration determines the attractiveness of this method of alternative dispute resolution in relation to the court procedures. Polish legislature establishes only the minimum general requirements for arbitrators, such as impartiality and independence. The parties choose the number of arbitrators constituting the composition of the court of arbitration, as well as the manner of their appointment and dismissal. During the process of establishing the composition of the arbitration court, it is important to maintain the principle of equality of parties. In practice, problems may arise concerning the nature of relations between the arbitrator and a party which has appointed him and the question of liability of the arbitrator against the party.